

מידת האוריינות (literacy), כלומר מניינם של האנשים היודעים קרוא וכתוב, היא כיום אחד המדדים המרכזיים בקביעת רמת התפתחותן של חברות ומדינות. הרמה נעה כיום בין פחות מ-30 אחוז במדינות מסוימות ביבשת אפריקה לכמעט 100 אחוזים בארצות המערב, ביפן ובאוסטרליה. אולם, ידיעת קרוא וכתוב והשכלה לא היו תמיד ערכים חשובים, גם לא בתרבות המערבית או בתרבות היהודית. היכולות לקרוא ולכתוב נחשבו במשך רוב רובה של ההיסטוריה האנושית לכישורים הדרושים אך ורק לבעלי מקצועות מסוימים. כפי שהנגר היה צריך לדעת לנסר ולהרכיב הריטים, כך היה צריך הבלר, סופר המלך ולעתים הכהן, לדעת לכתוב – מסמכים רשמיים, מכתבים, ספרי דת, חוקים ודברי הימים של הממלכה. בתרבויות עתיקות מסוימות – אך לא בכולן – צמח גם מעמד של מלומדים, מנדרניים, שרכשו ידע רחב ומגוון וכתבו ספרי הגות ומדע. אולם עד למאה העשרים היה הרוב המכריע של האוכלוסייה בכל היבשות אנאלפביתית ולא נזקק לכישורים המקצועיים הללו – לא האיכר הפשוט ואף לא המלך או האביר-הלוחם. מתי חל המפנה? מתי החלה מידת האוריינות בחברות מסוימות לטפס לרמות הגבוהות של ימינו? מתי הפכה השכלה לערך בפני עצמו, תנאי הכרחי למעמד נכבד בחברה, מדד לקדמה ולהתפתחות של החברה? אצל היהודים, טוען להלן אהרון אופנהיימר במאמרו, חל המפנה אחרי חורבן בית-המקדש בשנת 70 לספירה, כאשר הדגש עבר מן הפולחן אל הלימוד בבית-המדרש; לכן ישנה הצדקה לראות את העם היהודי – בהעדר מלוכה, צבא, הייררכיה כוהנית – כ"עם הספר", שלגביו ה"תורה" (במובן הרחב של חוכמה ודעת) קדמה ל"קמח" (במובן הרחב של כוח ועושר חומרי). באירופה הנוצרית, לעומת זאת, יתחיל המפנה הממשי רק בתקופת הרנסנס: המעמד העירוני העשיר הוא שהפך את ההשכלה והאמנות לסמלי סטטוס ויוקרה, תחליף ליוקרה שבגבורה ובקדושה. המצאת הדפוס באמצע המאה החמש-עשרה הקלה במידה ניכרת על הרחבת האוריינות והפצת הדעת לכל מגזרי החברה. האפשרות להדיר נשים ופשוטי-עם מן המילה הכתובה או לקיים מונופול של הממסד הדתי על הספרים (ראו מאמריהם של יוסף שורץ וגדי אלגזי) הלכה והצטמצמה, והבערות המוחלטת החלה נעלמת בהדרגה מארצות המערב. את ההתרגשות הרבה נוכח המציאות החדשה הביע פרנסואה רבלה (Rabelais)

כבר באמצע המאה השש-עשרה (בלי ספק במידה גדושה של הפרזה):

כיום הושבו כל תחומי הדעת על מכונם, ולימוד הלשונות פרח מחדש: היוונית, שאי-ידיעתה חרפה היא לאדם הרואה עצמו מלומד, העברית, הארמית והלטינית; הדפוס, המספק לנו ספרים כה הדורים ומבוררים, נכנס לשימוש – המצאה שההשראה האלוהית נתנה בימי חי בלב אדם [...] העולם כולו הומה ומהמה אנשי חוכמה ודעת, חונכים ומורי-הוראה משכילים, ספריות נרחבות ועשירות [...] ומעתה גבוש אדם להראות פניו בציבור בלא שלן שנים ארוכות באוהלה של מינרווה [אלת החוכמה]. רואה אני כיום שודדים, רוצחים ושכירי-חרב, נערי-אורוות [...] והנה רב תלמודם מכל משנת מלומדי זמני ומטיפיו. מה אומר ומה אדבר? אף הנשים והנערות חמדו להן תהילת עולם וממון ההשכלה השמימי ארו אל פיהן.

(פרנסואה רבלה, **גרגנטואה ופנטגרוואל**, תרגם עידו בסוק, אור יהודה 2003, עמ' 263)

עם זאת השכלה גבוהה, דהיינו זו הנרכשת במוסדות על-תיכוניים כהכשרה מקצועית או לשם הרחבת הדעת וטיפוח המחקר המדעי, איננה עדיין – גם לא במדינות המפותחות ביותר – נחלתו של הציבור כולו. אדרבא, בעשורים האחרונים דומה לעתים, כי האתוס שהתגבש בימי הרנסנס ותקופת הנאורות, והפך לנחלת הכלל במדינות המפותחות, הולך ונשחק. הירידה בחשיבות של השכלה ותרבות כערכים בפני עצמם – ולא כאמצעים להשגת תכלית אחרת – מובילה, בין היתר, לפגיעה חמורה במוסדות שטיפחו את הערכים הללו. לפיכך ארכאולוגים, היסטוריונים, פילוסופים, חוקרי ספרות ותולדות האמנויות – כל אותם מלומדים ותלמידיהם אשר מקיימים את הרוח, את הנשמה, שבגופה של החברה (ובין היתר גם כתבי עת **כזמנים**) – חשים לא פעם תסכול וחרדה. החרדה פורצת מעת לעת, הן בשביתות והפגנות דוגמת מרד הסטודנטים בשנת 1968 (ראו מאמרו של אבנר בן-עמוס), והן במאמרים או במסות פילוסופיות כגון **האוניברסיטה ללא-תנאי** מאת ז'אק דרידה (ראו מאמרה של ענת מטר). לא נותר לנו אפוא אלא לקוות, תקווה אנכרוניסטית במקצת, כי יחזור העידן שבו "גבוש אדם להראות פניו בציבור בלא שלן שנים ארוכות באוהלה של מינרווה".